

Natalia Czudek (<https://orcid.org/0000-0001-7639-821X>)

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny

„Ziemio helwecka! Winkelriedów ziemio!” – Poetycki obraz Szwajcarii w antologii Jana Wolskiego¹

Chociaż współczesna niemieckojęzyczna literatura szwajcarska jest odbierana w Polsce przez wąskie grono czytelników², to jednak Szwajcaria nie jest nieobecna w literaturze polskiej. Udowadniają to badacze doszukujący się reprezentacji Szwajcarii w polskiej twórczości literackiej, tacy jak Jarosław Ławski, autor artykułu *Szwajcaria nie zawsze poetyczna: Mickiewicz, Słowacki, Krasiński* (2019), koncentrujący się na XIX-wiecznym odbiorze kraju przez trzech narodowych wieszczów, czy Agnieszka Czajkowska, która w tekście *Oblicza Szwajcarii w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego* (2013) prezentuje nie tylko szwajcarskie nawiązania w dziełach pisarza, ale również w jego prywatnej korespondencji.

W 2019 roku spod pióra Jana Wolskiego wyszła publikacja *Szwajcaria w piśmiennictwie polskim*, która bazując na twórczości sięgającej XVIII wieku, przedstawia rozmaite spojrzenia na kraj Szwajcarów. Dwa lata później ukazała się antologia tekstów lirycznych pt. *Miłaś mi ziemio helwecka wspaniała. Motywy szwajcarskie w wierszach poetów polskich*. Jan Wolski³ – autor obu publikacji – po raz drugi udowodnił polskiemu czytelnikowi, że Szwajcaria od lat stanowi źródło niemałego zainteresowania polskich autorów. Zebrał on około 200 wierszy i poematów nawiązujących do ojczyzny legendarnego Wilhelma Tella. Warto zaznaczyć, że jest to pierwsza publikacja ukazująca Szwajcarię w polskiej poezji w tak szerokim spektrum czasowym, od XVIII wieku do współczesności. Kryterium wyboru tekstów była sama obecność szwajcarskich motywów, co oznacza, że w tomie znajdują się różne pod względem estetycznym dzieła mniej lub bardziej znanych autorów. Podobny

¹ Jan Wolski: *Miłaś mi ziemio helwecka wspaniała. Motywy szwajcarskie w wierszach poetów polskich (z dodatkiem kilku fragmentów prozy poetyckiej)*, Rzeszów 2021.

² Zob. Dorota Sośnica: „Polski orzeł na tle szwajcarskiego krzyża”: refleksje na temat recepcji współczesnej niemieckojęzycznej literatury szwajcarskiej w Polsce w nawiązaniu do utworu Reto Hännly’ego „Am Boden des Kopfes. Verwirrungen eines Mitteleuropäers in Mitteleuropa”, „Studia Neofilologiczne” 2015, t. 11, s. 204.

³ Jan Wolski – profesor w Zakładzie Kultury Mediów w Instytucie Polonistyki i Dziennikarstwa Uniwersytetu Rzeszowskiego, tłumacz niemieckojęzycznej literatury szwajcarskiej autorów, takich jak: Hugo Loetscher, Franz Hohler, Hermann Burger i inni, np. Hugo Loetscher: *Klucz do pralni albo Co by było gdyby Bóg był Szwajcarem oraz inne helvetica*, Rzeszów 2016; Franz Hohler: *Male prozy*, Rzeszów 2007; Hermann Burger: *Domokrążni czytelnicy*, Rzeszów 2008.

zbiór tekstów lirycznych ze szwajcarskim motywem przewodnim, którym posłużył się Jan Wolski, opublikował w 1998 roku szwajcarski sławista Peter Brang, interpretując teksty liryki krajów słowiańskich⁴.

Jak zaznacza Jan Wolski, celem publikacji jest stworzenie „katalogu doznań w kontakcie z krajem Szwajcarów”⁵. W części wprowadzającej do antologii czytelnik dowiaduje się, jakie zmiany w postrzeganiu Szwajcarii dokonały się na przestrzeni kolejnych okresów literackich. To w romantyzmie stworzono pierwszy poetycki obraz tego kraju, w którym obecne są nie tylko nawiązania do przyrody, lecz także indywidualne przeżycia, związane często z przebywaniem na emigracji. W tomie nie brakuje również wierszy pełnych symbolizmu, które przez swój nieraz tajemniczy nastrój i nawiązania do fantastyki wpływają na emocje czytelnika. Za przykład posłużyć może wiersz Jana Kasprowicza *Jeziro Maerjelen* lub Władysława Orkana *Jeziro gra...*

W antologii znalazły się utwory blisko 50 autorów, w tym znanych pisarzy, jak: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Maria Konopnicka, Tadeusz Różewicz i inni. Już zawartość spisu treści pokazuje, że Szwajcaria stanowiła dla wybranych pisarzy ważną inspirację twórczą. Julian Przyboś, który przez kilka lat pracował w Szwajcarii jako polski dyplomata, stworzył około 30 wierszy o tematyce szwajcarskiej. Dla niektórych (np. Marii Konopnickiej, Waldemara Michalskiego, Józefa Łapsińskiego) Szwajcaria była przyczynkiem do napisania jednego utworu.

W tekstach o Szwajcarii wyróżnić można kilka często powtarzających się myśli przewodnich. Polscy autorzy, bez względu na czas powstania utworu, w znacznym stopniu koncentrują się na Alpach. Góry od zawsze stanowiły źródło zainteresowania pisarzy, zwłaszcza w epoce romantyzmu, gdzie zwracano szczególną uwagę na relacje człowieka z naturą. Nie dziwi więc, że Szwajcaria kojarzy się ze wszechobecnym górskim krajobrazem, który staje się w wierszach przedmiotem adoracji. Poeci piszą o szczytach Alp: Mont Blanc, Jungfrau, Matterhorn, Schreckhorn. Jednak szczyty alpejskich gór to dla polskich autorów nie tylko estetyczne walory krajobrazu, jak np. w wierszu Antoniego Edwarda Odyńca *Wschód słońca na Rigi*, ale również niezemskie, pozazmysłowe miejsce. Można to dostrzec w poemacie miłosnym Juliusza Słowackiego z 1839 roku *W Szwajcarii*, dla którego przebywanie na szczycie góry jest fantastycznym doznaniem. Twórca nawiązuje do mitologicznych plejad, greckich nimf, zmienionych przez Zeusa w gwiazdy:

O moja luba! tam pójdziemy z tobą.
A jeśli z takiej nie wrócimy góry,
Ludzie pomyślą, że nas wzięły duchy
I gdzieś w niebieskie uniosły lazury;
Ześmy się za gwiazd chwycili łańcuchy
I ulecieli z Pelejad gromadą.

⁴ Zob. Peter Brang: *Landschaft und Lyrik. Die Schweiz in Gedichten der Slaven. Eine kommentierte Anthologie*, Bazylea 1998.

⁵ Wolski, 2021, s. 9.

Wyprawa na szczyt góry jest dla autora wydarzeniem o podniosłym charakterze, które zauważyć można również w innych jego dziełach, np. dramacie *Kordian* (1834), napisanym w Genewie. Tytułowy bohater, przebywając na najwyższym szczycie Alp, patetycznym tonem zwraca się do Boga słowami: „Jam jest posąg człowieka, na posągu świata”.

Mistycyzm Alp kreuje również Georg Herwegh w sonecie *Na szczycie Alp* z roku 1851, przełożonym na język polski przez Konstantego Gaszyńskiego. Dla autora szczyt szwajcarskich gór jest niczym miejsce spotkania z Bogiem:

Jak tu daleko i lubo na Alp górnym szczycie!
Zdaje mi się, iż blisko mego Stwórcy stoję,
Że mógłbym ręką sięgnąć o niebios podwoje
I westchnieniem, z ziemskiego w wieczne wionąć życie.

Jan Kasprówic poświęcił cykl wierszy wspomnieniom ze Szwajcarii, w której przebywał przez dwa tygodnie w 1895 roku⁶. W jednym z wierszy *Na jeziorze Czterech Kantonów* (1907) twórca Młodej Polski, zrywając z dekadentyzmem, postrzega piękno przyrody i siłę gór niemalże jako kurację:

Negacyo życia, stwarzająca karły!
Wobec tych cudów wielkiego Żywota,
Co płodzi granie i głębie jeziora,
Gaśnie twych oczu szklanych blask umarły,
Znika oblicza twego bladość chora,
Bo Raj przed tobą otwiera swe wrota...

Witalistyczna perspektywa gór, entuzjazm, z jakim pisze on o krajobrazie, który obserwował, pokazuje, jak odmienny był obraz Alp w porównaniu do ich romantycznej wizji. W kolejnych wersach poeta przytacza również mitycznego Winkelrieda, postać często występującą w zebranych wierszach:

A dziś znów powiał nad głową półsennej,
Broniąc jej z pola uchodzić niegodnie,
Urok Przyrody i duch Winkelryda.

Arnold Winkelried, znany w polskiej literaturze głównie dzięki Juliuszowi Słowackiemu, który w dramacie *Kordian* nazwał Polskę „Winkelriedem narodów”, miał zasłynąć podczas bitwy pod Sempach przeciwko wojskom habsburskim w 1386 roku. Legendarny bohater zwrócił na siebie uwagę habsburskich żołnierzy, rzucając się na włócznie przeciwników. Swoim czynem ułatwił szwajcarskim żołnierzom przebicie się przez habsburskie szeregi i rozpoczęcie ataku. Bitwie pod Sempach i postaci Winkelrieda poświęcony jest wiersz Czesława Jankowskiego z 1887 roku:

⁶ Zob. Jacek Kolbuszewski: „Co wadzi, póki lata nie zajdą leniwe...”: szkic o Alpach w literaturze polskiej (od Jana Kochanowskiego do Wacława Rolicz-Liedera), „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie” 2015, nr 55, s. 20.

Pod Sempach dwie chmury się zwarły straszliwie,
Choć słońce lipcowe tak świeci.
Zapasy-ż to krwawe!... zwycięstwo wątpliwe...
I rozpacz ogarnia pierś kmieci.

Bo przed nią las włóczni... mur żywy ze stali!
Któż wyłom w nim zrobić jest zdolny?
Ten, czyje spojrzenie piorunem się pali, –
Winkelried – Szwajcaryi syn wolny!

Do bohaterów, takich jak Winkelried, nawiązuje w swoim wierszu *W Szwajcarii* również Henryk Merzbach:

Ziemio helwecka! Winkelriedów ziemio!
Witaj, wolnego narodu ojczyzno!
W twem łonie wieki bohaterskie drzemią –
A Alpy sterczą nad Twoją płaszczyzną...

Polscy poeci, kreując obraz Szwajcarii, nie zapominają o innym legendarnym bohaterze, który swoją odwagą zainicjował walkę o wolność przeciwko Habsburgom na początku XIV wieku, Wilhelmie Tellu. Autor Władysław Turowski (ps. Ernest Buława), który brał czynny udział w powstaniu listopadowym, porównuje walkę wyzwolenczą Szwajcarów do polskich starań o odzyskanie wolności. Wiersz *U kapliczki Wilhelma Tella* powstał pięć lat po kolejnym nieudanym zrywie narodowym. Tytułowa kapliczka jako miejsce symboliczne przypomina o niezłomnej walce chłopów o wolność ich ziem.

Lud, co nie umie za swą wolność ginąć,
Nie wart żyć wolny – ni po śmierci słynąć.

W początkach szwajcarskiej państwowości autor doszukuje się analogii pomiędzy okupowaną Polską a szwajcarskimi kantonami pozostającymi pod rządami Habsburgów. Podmiot liryczny nawołuje obywateli do starań o niepodległość, tak jak uczynił to Wilhelm Tell, zabijając austriackiego namiestnika Geßlera. Tell był inspiracją dla romantyków m.in. w Polsce, a na jego cześć pisano opery i dramaty⁷. To właśnie ci mityczni bohaterowie, Winkelried i Tell obok Alp, dominują w poetycznym obrazie Szwajcarii. W wierszach brakuje natomiast odniesień do wybitnych szwajcarskich pisarzy: Jana Jakuba Rousseau, Friedricha Dürrenmatta czy Maxa Frischa.

Pozostając przy micie narodowym Szwajcarii, warto zwrócić uwagę na fragment chóru z 1941 roku wyrażającego uznanie dla szwajcarskiej, wolnej republiki. Autor Waclaw Knoll powraca do powstania konfederacji pierwszych trzech kantonów, Uri, Schwyz i Unterwalden, których przedstawiciele zawarli przymierze na łące Rütli, uchodzącej dzisiaj za jedno z ważniejszych szwajcarskich miejsc pamięci.

A w Rütli na łące
Zebrali się woje

⁷ Najsłynniejszym przykładem jest dramat Friedricha Schillera *Wilhelm Tell* z roku 1804, na podstawie którego stworzono francuską operę *Wilhelm Tell* z 1829 roku.

Ich serca gorące,
A woła jak stal
I wzniosłszy prawice
Strudzone przez boje
Przysięgli ziemice
Gór bronić i hal.

Wśród licznych wierszy tematyzujących szwajcarskie góry, jeziora, rzeki, wodospady czy miasta znikomą część stanowią fragmenty odnoszące się do tamtejszych relacji społecznych czy codziennego życia Szwajcarów. Przykładem takiego utworu jest tekst otwierający tom, autorstwa Dyzmy Bończy Tomaszewskiego, w którym Szwajcarzy przedstawieni są jako ludzie poczciwi, gościnni i zgodni⁸.

Życie wśród potężnych gór, tak jak ma to miejsce w Szwajcarii, to jednak nie tylko codzienny kontakt z przyrodą, ale również strach związany z możliwymi katastrofami naturalnymi. Stan ten odzwierciedla się często w tamtejszej literaturze⁹. Nie dziwi więc, że niektóre zagrożenia skłoniły do twórczości poetyckiej również kilku polskich autorów przebywających czasowo w Szwajcarii. Jerzy Żuławski, będąc tam w 1892 roku, doświadczył trzęsienia ziemi, które szczegółowo opisał w swoim wierszu. Dzięki zastosowanym przez autora środkom językowym to wydarzenie jest dla czytelnika wręcz odczuwalne. W pierwszych wersach opisuje on idylliczny wieczór spędzany na balkonie, oddaje słowami zapachy przyrody i dźwięki ulicznego gwaru. Następnie wprowadza czytelnika w nastrój niepokoju, żeby w kolejnych wersach przedstawić punkt kulminacyjny wieczoru:

Pędzi! Słyszę! już bliżej! Jak tentent tabunów
rozhukanych rumaków, rośnie, potężnieje;
w grzmot się zmienia podziemny i w ryki piorunów!
Drgnęła ziemia! Już balkon kołysze się, chwije –
brzęczą szyby u okien.

Julian Przyboś w wierszu *Wiosna 1951* opisał katastrofę wywołaną zejściem lawiny w styczniu i lutym 1951 roku, która miała miejsce podczas jego pobytu w Szwajcarii. Lawina śnieżna spowodowała nie tylko straty materialne, ale przyniosła również wiele ofiar śmiertelnych. Wiersz Przybosia jest wyrazem szacunku dla osób, które poniosły wówczas śmierć.

Stąd widzę wcześniej nim usłyszę: trzaśł
lód, w chmurze śniegu piorun lawiny,
bijąc ni w jedno drzewo, ale w cały las
wałący się z krótkim grzmotem w dolinę

... w śnieżne kwiaty dla zabitych: magnolie.

⁸ Zob. Dyzma Bończy Tomaszewski: *** (inc. *Pożegnam więc was poczciwe Szwajcary*), w: Wolski, 2021, s. 27.

⁹ Zob. Peter Utz: *Kultivierung der Katastrophe*, Monachium 2013.

Prezentowany tom jest kolejnym imponującym przedsięwzięciem Jana Wolskiego, zaadresowanym nie tylko do filologów, udowadniającym stałe miejsce Szwajcarii w polskiej literaturze. Zebrane przez Jana Wolskiego wiersze to często osobiste, subiektywne refleksje na temat odwiedzanego kraju lub idylliczny obraz Szwajcarii, bez odniesień do realiów życia. Pisarze poświęcają szczególną uwagę estetycznym wrażeniom związanym ze szwajcarskim krajobrazem, wydarzeniom historycznym z końca XIII wieku i tamtejszemu ustrojowi. Jednak warto przypomnieć, że same Alpy przyjmują u twórców różne oblicza, nie zawsze związane z pięknym krajobrazem, ale również z boskością czy niebezpieczeństwem. Antologia jest kolejnym dowodem na literackie polsko-szwajcarskie powiązania i skłania do nowej interpretacji znanych już wierszy. Warto zapoznać się z autorskim wprowadzeniem, które z pewnością ułatwi lekturę i pomoże dostrzec zależności między obrazem Szwajcarii a czasem powstania utworu.

Bibliografia

- Brang Peter, *Landschaft und Lyrik. Die Schweiz in Gedichten der Slaven. Eine kommentierte Anthologie*, Basel 1998.
- Czajkowska Agnieszka, *Oblicza Szwajcarii w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Białystok 2012.
- Kolbuszewski Jacek, „Co wadzi, póki lata nie zajdą leniwe...”: szkic o Alpach w literaturze polskiej (od Jana Kochanowskiego do Wacława Rolicz-Lieder), „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie” 2015, nr 55.
- Ławski Jarosław, *Szwajcaria nie zawsze poetyczna: Mickiewicz, Słowacki, Krasiński*, „Świat Tekstów” 2013, nr 11.
- Sośnicka Dorota, „Polski orzeł na tle szwajcarskiego krzyża”: refleksje na temat recepcji współczesnej niemieckojęzycznej literatury szwajcarskiej w Polsce w nawiązaniu do utworu Reto Hänni’ego „Am Boden des Kopfes. Verwirrungen eines Mitteleuropäers in Mitteleuropa”, „Studia Neofilologiczne” 2015, t. 11.
- Utz Peter, *Kultivierung der Katastrophe. Literarische Untergangsszenarien aus der Schweiz*, München 2013.
- Wolski Jan, *Szwajcaria w piśmiennictwie polskim*, Rzeszów 2019.
- Wolski Jan, *Miłaś mi ziemio helwecka wspaniała. Motywy szwajcarskie w wierszach poetów polskich (z dodatkiem kilku fragmentów prozy poetyckiej)*, Rzeszów 2021.